

Põhiseadus kui ühiskonna tasakaalustaja

Tõnu Anton (RiTo 6), Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi liige ja halduskolleegiumi esimees

Põhiseaduses sätestatud eesmärkide ja põhimõtete alusel tuleb otsustada, kas teha valikud põhjamaise sotsiaalse riigi ja säästva arengu põhimõtteid järgiva heaoluühiskonna suunas või ühiskonna kasuks, kus igaüks peab ise hakkama saama.

Tehes põhiseadusekeskset kokkuvõtet möödunud kümnest aastast, tahan põhiseaduse paljudest funktsioonidest esile tuua ühe tähtsa funktsiooni – põhiseadus kui ühiskonna tasakaalustaja. Põhiseadus täidab seda rolli ühiskonna ja riigi vahelisi suhteid määrates ning ühiskonda ühendavaid väärtushinnanguid sätestades.

Need väärtushinnangud tulenevad eeskätt põhiseaduse preambulas ja II peatükis sätestatud eesmärkidest ja printsiipidest. Avaliku võimu kõrvalekaldumine põhiseaduse vastuvõtmisega kokkulepitud eesmärkidest ja printsiipidest tähendaks mitte üksnes vastuolu põhiseaduse mõttega, vaid ka taganemist kokkuleppest. See tooks paratamatult kaasa rahva õigustatud pettumuse, mõnikord isegi viha. Alljärgnevalt pöörangi tähelepanu põhiseaduslikele väärtushinnangutele.

Traditsiooniliselt fikseeritakse kõige tähtsamad eesmärgid ja põhimõtted põhiseaduse preambulas. Sel viisil fikseeritakse ja defineeritakse õiguslikult ühiskonda ühendavad ja säilitamist vajavad väärtushinnangud.

Ka Eesti põhiväärtused väljenduvad põhiseaduse preambulas eesmärkide ja põhimõtetenä:

Eesti rahvas tahab "kindlustada ja arendada riiki, /.../ mis on rajatud vabadusele, õiglusele ja õigusele, mis on kaitseks sisemisele ja välisele rahvale ning pandiks praegustele ja tulevastele põlvetele nende ühiskondlikus edus ja üldises kasus, mis peab tagama eesti rahvuse ja kultuuri säilimise läbi aegade."

Kuidas on avalik võim arvestanud neid Eestile tähtsaid väärtusi?

Kõigepealt – riigi rajanemine vabadusel, õiglusel ja õigusel. Nende väärtuste rühmast on problemaatiline õigluse põhimõtte järgimine.

Üks osa vastusest selle probleemi lahendamisel peitub minu arvates sotsiaalsetele õigustele suurema tähelepanu pööramises ning sotsiaalse riigi põhimõttega arvestamises. Sotsiaalse riigi põhimõtet märgitakse põhiseaduse teise peatüki 10. paragrahvis:

"Käesolevas peatükis loetletud õigused, vabadused ja kohustused ei välista muid õigusi, vabadusi ega kohustusi, mis tulenevad põhiseaduse mõttest või on sellega kooskõlas ja vastavad inimväärikuse ning sotsiaalse ja demokraatliku õigusriigi põhimõtetele."

Kas praegu on Eestis selge, missugused õigused, vabadused ja kohustused võiksid tuleneda sotsiaalse õigusriigi põhimõttest?

Selline küsimus on õigustatud krambi tõttu, mis tekkis sotsiaalsete õiguste ideoloogilisest üleväärtustamisest – ma ei pea silmas tegelikkust – sotsialismi ajajärgul ja sotsialismi kokkuvarisemisele järgnevast sotsiaalsete õiguste teema vältimisest. Mulle tundub, et liberaalse traditsiooni juurutamisel on võetud mitte tasakaaluasend, vaid sotsialismi vastandasend. Mõnda aega on sellist asendit võimalik säilitada. Igaüks saab realiseerida oma sotsiaalseid õigusi avaliku võimuga suhtlemata, kui tal on raha ning turg on vastavalt arenenud. Tähelepanuta on jäänud, et avaliku võimu toetavat tegevust vajavad hoolekande, arstiabi, eluruumi, töö ja haridusega seoses just need, kes ei saa mainitud hüvesid nautida materiaalse kitsikuse või muu objektiivse põhjuse tõttu. Nemad ei kuulu ka sellesse rühma, kes on võimeline otsuseid enda kasuks kallutama. Ma ei eita, et on kaalukaid argumente sotsiaalsete õiguste tunnustamise vastu, kuid olen veendunud, et faktilist vabadust ja õiglust, mida tunnetaks kaalukas enamus, ei saa teisiti saavutada. Tuletan siinkohal meelde, et põhiseaduse järgi on kodanikul õigus riigi abile mitte üksnes vanaduse, töövõimetuse ja toitja kaotuse puhul, vaid ka puuduse korral. Põhiseaduse mõtte kohaselt hõlmab riigi abi nii materiaalse, vaimse ja kultuurilise kui ka poliitilise eksistentsi. Tahan rõhutada, et nüüdisaegse inimõiguste teooria kohaselt vaadeldakse sotsiaalseid õigusi kui tavalisi inimõigusi, millele saab tugineda kohtuvaidluses ning millel on samasugune rakendumisala kui traditsioonilistel kodaniku- ja poliitilistel õigustel.

Sotsiaalriigi põhimõtet ei saa siiski samastada isikute sotsiaalsete õiguste võimalikult tõhusa kaitsega. Sotsiaalseid õigusi saab kaitsta üksnes konkreetse riigi majanduslike võimaluste piires.

Sisemise rahu tagamine

Riigi sisemine rahu peaks praegu tähendama eelkõige seda, et inimestel on turvaline ja kindel elada. Turvatunde puudumine võib tähendada, et avalik võim on põhiseadusevastaselt jätnud inimesed kuritegelike rünnete vastu piisava kaitseta.

Seda valusat teemat ei ole vaja rohkem puudutada. Ehk vaid niipalju, et kaaluda võiks kulutuste ümberjagamise võimalusi nn välise ja sisemise rahu valdkonnas. Pean silmas mitte üksnes raha, vaid ka inimesi.

Tulevastele põlvedele suunatus

Selle eesmärgi elluviimiseks on vajalik säästev ja keskkonda arvestav areng. Säästva arengu printsiip hõlmab võimalikult kõiki inimtegevuse valdkondi ja vähemalt järgmisi aspekte:

- keskkonna füüsilise kandevõime arvestamist;
- loobumist mõtteviisist, et tulevikus on praeguste ja edaspidi tekkivate negatiivsete tagajärgedega toimetulekuks paremad võimalused;
- elukvaliteedi sotsiaalse, kultuurilise, moraalse, vaimse ja materiaalse sisu tasakaalustamist;

- õigluse tagamist: erinevate sotsiaalsete rühmade vahel peavad olema õiglaselt jaotatud vahendid, võimalused ja vastutus. Seejuures tuleb erilise tähelepanuga käsitleda puudustkannatavaid inimesi ja n-õ tundlikke rühmi, näiteks lapsi ja puuetega inimesi;
- ettevaatusprintsipi järgimist. Kui me ei ole kindlad keskkonnale avalduvates mõjudes, tuleb arvestada halvima prognoosiga.

Avalik võim peaks neid põhimõtteid oma otsustustes järgima näiteks ka ühiskonna tarbimisharjumuste kujundamisel.

Millegipärast pole ma veendunud, et selline süsteemne lähenemine on valdav. Hulk eraldivõetuna ebaolulisi ja sellistena ka otsekui juhuslikke üksikjuhtumeid viitavad säästva mõtteviisi tugevdamise ja laiema leviku võimalusele.

Ühiskondlik edu ja üldine kasu

Ühiskondlik edu on laiem kui pelk majanduslik areng. Ühiskondlik areng hõlmab ka ideoloogilist edenemist, mõttemaailma ja kultuuri. Näiteks kas või seda, et autojuht laseb puudega inimese üle tee ka väljaspool vöötrada.

Arengut ei saa mõõta vahendite üha intensiivsema kulutamise teljel, vaid eeskätt vaimse heaolu hindamise teel. Mõningane edu majanduslikus arengus on toonud esile ebaühtlase vaimse arengu. Ka see tasakaalustamatus pingestab ühiskonda ja vajab avaliku võimu tähelepanu.

Eesti rahvuse ja kultuuri säilimine

Eesti rahvuse ja kultuuri säilimine on kõige teravam, pakilisem ja problemaatilisem põhiseaduses toodud eesmärk. Mida ta üldse tähendab? Eelkõige eesti rahvuskeha säilimist vähemalt sama arvukana kui praegu ning eesti kultuuri arengujõulisust. Kultuuri säilimine ei tähenda muuseumide osatähtsuse edasist kasvu.

Põhiseaduse koostamise ajal oli rahvusliku identiteedi rõhutatud kaitsel määratu tähtsus rahva ühtekuuluvuse kindlustamisel. Kuid olukord on muutunud ning rahvusliku identiteedi kaitse põhimõtted tuleb sobitada teiste oluliste põhimõtetega.

Tundub, et peale tungib võõrkultuur, selle surve on tugev. Kuigi keelseadus pakub eesti keelele kaitset, on praktikas raskusi mitte üksnes eesti keele oskusega, vaid ka sellega, et mõnes valdkonnas ja mõne eriala puhul on töökeeleks inglise keel. Ühiskonnas anti põhjendatud hinnang vene keele ja kultuuri pealetungile, kuid hinnangut vajab ka praegune tõsisem mõjutaja – inglise keel ja ingliskeelne kultuur.

Rahvuse säilimise aluseks on perekonna kui institutsiooni säilimine ja areng. Põhiseaduse paragrahvis 27 sätestatakse:

"Perekond rahva püsimise ja kasvamise ning ühiskonna alusena on riigi kaitse all."

Perekonna kaitse on ka kõige efektiivsem vahend rahva ja kultuuri püsijäämise tagamisel. Samas tuleb tunnistada perekonna kui institutsiooni kiiret arengut. Kaitsta tuleb mitte ainult traditsioonilist perekonda, vaid ka muid kooselu vorme, mis tagavad laste sündimise ja kasvatamise.

On möödunud Eesti riigile ja rahvale kümme edukat aastat. Eesti rahvas on põhiseaduse vastuvõtmisega määranud kõige olulisemad eesmärgid ja põhimõtted ning kohustanud avalikku võimu neist kinni pidama.

Põhiseadus ei ole ennast ammendanud seal sätestatud eesmärkide ja põhimõtete osas. Pigem on olnud puudusi neist juhendumisel.

On vaja tagada põhiseaduse täielik rakendamine. Põhiseaduses sätestatud eesmärkide ja põhimõtete alusel tuleb otsustada, kas teha valikud põhjamaise sotsiaalse riigi ja säästva arengu põhimõtteid järgiva heaoluühiskonna suunas või ühiskonna kasuks, kus igaüks peab ise hakkama saama, ja väike osa rahvast saabki suurepäraselt hakkama.